

CSAPODY MIKLÓS

A SZORGALOM SZENVEDÉLYE

Cseke Péter nyolcvanéves

■ Negyedszázada, hogy *Egy megírásra váró szintézis* címmel adta közre a két világháború közti erdélyi magyar szellemi élet feldolgozásának részletesen kidolgozott tervét Nagy György kolozsvári eszmetörténész hagyatékából. Ő maga addigra legalább húsz kötet: szociográfiai riportok, a tényfeltáró „otthonirodalom” műhelymunkái, művelődéstörténeti beszélgetőkönyvek, életmű-monográfiák írója, húsznál is többnek gondozója, máig közel negyven saját mű szerzője, tucatnyi forrásértékű dokumentumgyűjtemény, emlékkönyv, konferenciakötet összeállítója. Emlékezetes beszélgetést folytatott Debreczeni László grafikussal, az erdélyi műemlékek két háború közti felmérőjével, az Erdélyi Fialatok egyik alapítójával. A szigorú Debreczeni a hetvenes évek végén egy hosszú délutáni monológját azzal fejezte be, hogy amit elmondott, csupán rövid vázlat, egyszer részletesen kifejti, amit az utókornak fontos tudnia mindarról, ami „az erdélyiség változásához”, az első kisebbségi nemzedék öntudatra ébredéséhez vezetett. A kérdezőre évtizedek múlva Cseke Péterben talált rá, aki a *Vigvázó toronyban* (1995) adta közre a kortanú emlékezését. Később újra kiadta a *Tizenegyeket* (1923), az erdélyi magyar irodalom első antológiáját, az irodalmiság (az Erdélyi Helikon, 1928) és a társadalmiság (az Erdélyi Fialatok, 1930) közös előzményét. Mikó Imre azzal tisztelte meg, hogy kezébe adta *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka* című írását (1973). *Az Akik előttem jártak* (1976) emlékirója nemsokára az „utána jövőök” közé sorolta, vélhetően azért, mert „tapasztalta ifjúsága műfaja, a szociográfia iránti vonzalmamat”. *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, Mikó máig nevezetes műve 1932-ben jelent meg, *A magyar szociográfia erdélyi műhelyeit* Cseke tekintette át évtizedek múlva (2008).

Bár a rendszerváltoztatás óta Pomogáts Béla monumentális erdélyi irodalomtörténetével gazdagabbnak mondhatjuk magunkat, a Nagy György-féle komplex eszmetörténet megírása azóta is várat magára. Valószínűtlen, hogy a közeljövőben valaki is rászánja magát; ilyen vállalkozáshoz évtizedek tapasztalata, a kor és a szereplők, ízlések, viták, intézmények, „kapcsolati háló” ismerete szükséges. A filológiai jártasság mellett intuíció, a régi tudás mellett friss érzékenység, memória, és az eredmény formába öntésének képessége. A kutató elszánt kitartása mellett pedig idő és idő, tartós köz- és magánnyugalom kellene hozzá, fennsík, ahonnan belátható az egész panorama. *Az Irodalmunk arculatépítőiben* Cseke nem véletlenül idézi egyik mentorát, Pomogáts Bélát, akinek száznál több kötetre rúgó életművét terjedelmes fejezetben veszi szemügyre: „az irodalomtörténész morálját mindenekelőtt a könyvtári és levéltári szorgalomnak, az íróasztal mellett végzett kitartó munkának kell megalapoznia és képviselnie”. A digitális technika korában a kutatás rég sokkal könnyebb technikailag, többek közt a Cseke által említett adatbázisok (Arcanum, Digitéka) használatával, mint amikor Pomogáts kéziratból diktált, Cseke táskairógépen dolgozott (a *Nem lehet*-vita zárolt anyagát előbb golyóstollal másolta le a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban, amikor a Securitate embere minden este átnézte a kérőcédulákat). Csakhogy közben a kutatás egyre nehezebb lett, mert a nemzeti kultúra, a múlt és az irodalom történetének feltárása tudományként létezik ugyan, ám szinte teljesen elvesztette jelen-

A *Korunk* szerkesztősége ezzel az írással köszönti a nyolcvanéves Cseke Pétert.

tőségét. Egyre költségesebb, művelése öncélú, úgymond szellemi luxus, filozok játéka, „haszna” vitatható, miközben a „közértelmesség kapillárisai” helyett a tudatlanság masszív bástyái épülnek. Nem vonzó az áldozatos lemondással járó fáradságos munka, ráadásul nem elég az érdeklődés, mert szorgalom, sőt elszántság nélkül ma sem jut messzire a kutató, legfeljebb „a művön kívüli” világban. Fél évszázad múltán úgy tűnik, mintha Cseke minderről nem venne tudomást: nemcsak az erdélyi magyar eszmetörténet szintéziséhez, hanem az irodalom és a sajtó történetéhez, a korabeli mentalitás megismeréséhez is olyan szegletkövekből hordott alapot, mint az *Erdélyi Fiatalok*. Dokumentumok, viták (1930–1940) viszontagságos sorsú adattára (1986), László Dezső írásainak *A kisebbségi élet ajándékai* című válogatása (1997), a *László Dezső emlékezete* (2004), Jancsó Béla levelezésének négy vasok kötet (2015–24), esszéinek, tanulmányainak *Érték, erkölcs, közösség* című gyűjteménye (2021). Ezekért a művekért nem lehetünk neki eléggé hálásak. Mint a munka szeretete, Cseke céltudatossága és az utókor tudománya iránt érzett felelőssége is ösztönös; a műveknek meg kell születniük, nem lehet hagyni, hogy a hagyomány, ami még itt van a kezünk ügyében, a semmibe tűnjön; előbb a források, aztán a kontextus és a koncepció.

A munka mint életforma; Cseke gyermekkorában, az egykori Udvarhely vármege alsó-homoródminti járásában fekvő Recsenyéden, a kétkezi falusi munkában tanult meg dolgozni. Székelyudvarhelyen érettségizett a hatvanas évek elején, költőként indult, szerepelt a *Vitorla-ének* antológiában (1967). Szabó Gyula a versírást tanácsolta neki, Kányádi Sándor a prózát ajánlotta, *Víznyugattól vízkeletig* című első, harmincegy éves korában megjelent könyve (1976) mégis szociográfiai riportkötet volt. Kezdetől a tudományos pálya, az esztétika és a filológia, a népiek és az erdélyi magyar irodalom története vonzotta, a kolozsvári egyetem elvégzése után azonban más lehetőség híján huszonkét éven át a Bukarestben megjelenő *Falvak Dolgozó Népe* című hetilap kolozsvári szerkesztőségében dolgozott. Beutazta Erdélyt, megfordult a moldvai csángó magyaroknál, felkereste a Moldvába kihelyezett magyar orvosokat és gyógyszerészeket. Tudósító szemtanúja volt a „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom” és a mezőgazdaság pártfőtitkári útmutatásokkal elért „mindent túlszárnyaló sikereinek”, és látta a valóságos mindennapokat. A magyar és vegyes lakosságú falvakat, kisvárosokat járva nem mulasztotta el a vidék népi hagyományainak, gazdaságtörténetének, szellemi múltjának megismerését, Lászlóffy Aladárral szólva folyvást „időben vidékre, hátra a múltba” utazott. Közben Németh Lászlót és az erdélyi magyar szociográfia klasszikusait olvasta, elmélyedt a népiek és saját kortársainak irodalmában. Kései ars poeticája: „A szülőföld voltaképpen bennünk épül, az értelem szabadságharcával és honfoglalásával; és általunk nyer(het)j el számunkra végső, de sohasem végleges formáját.” Azért tartozunk neki a legtöbbet, „mert maga ellen lázadásra készlet: ne higgyük a világ közepének”. Csakúgy, mint nemzedéktársai, műveiben „tovább éli azt, amit maga mögött hagyott, miközben megküzd azzal, amit választott”. Választásaival egy életen keresztül kellett küzdenie, örömmel végzett munkája azonban bő termést hozott.

Az erdélyi magyar szellemi életnek a '68 utáni politikai „nyitást” követő pezsgő légkörében, az intézményalapítás (Kriterion Könyvkiadó, *A Hét* című hetilap) reményteli periódusában ő is lendületet vett, Ceausescu azonban, amint Ágoston Vilmost idézi, „pontosan azt a célt követte 1968-ban, mint korábban a Bolyai egyetem megszüntetésekor, vagy később a nyolcvanas években, csak éppen külpolitikai taktikából időleges paktumot kötött a romániai magyarsággal [...] azért hozta létre a kisebbségi intézményeket, hogy szembe állíthassa a magyarországi közös irodalmi és irodalmon kívüli törekvésekkel. Előbb különválasztotta, aztán belügyivé minősítette, hogy saját magunk asszisztálásával azt csinálhasson velünk, amit akar.” A tudományos fokozat megszerzésétől Csekét továbbra is megfosztotta a hatalom, csak a diktatúra bukása után lehetett a filológiai tudományok doktora, amikor már rég egyetemi előadó volt. Ami élete nem mindennapi viszontagságainak elviselését

megkönnyítette, a munkaszeretet és a szorgalom szenvedélye volt, a konok kintartással folytatott kincshás, házkutatásokkal tarkított megfigyelés alatt a tiltott tennivalók számbavétele. Népiség és erdélyiség, a két világháború közti irodalom és szellemi élet pusztulásra ítélt értékeinek felfedezése, a megszakított folytonosság helyreállítása, mint az eszmetörténetben Balázs Sándor, Fábíán Ernő, Gáll Ernő és Mikó Imre, az irodalom történetében Cs. Gyimesi Éva, Dávid Gyula, Kántor Lajos, Láng Gusztáv és mások munkásságában. Kutatóként, könyv- és *Korunk*-szerkesztőként, filológusként így lett maga is arculatépítő és tudatformáló, aki a riporterségtől az egyetemi katedráig jutott a pályán. Hogyha nem vethetett, hogyan arathatott? Úgy, hogy nagyrészt maga teremtette meg saját kutatásainak adatbázisát. Élt a lehetőséggel, amit mások elmulasztottak, hogy kolozsváriként neki még a Securitate szeme előtt is könnyebb a kincshás, mint a magyarországi kutatók számára. Nemcsak dolgozott, azt is tudta, mit nem szabad elmulasztani. Vetése az aprómunka volt, aratása, hogy a szorgalom szenvedélyét kiérdemelt szerencse kísérte. Egyszer egy szatmárnémeti Jakabffy–Páskándi–Dsida-konferencián a résztvevők a költő mellszobrát is megkoszorúzták. Ott volt Láng Gusztáv is, aki Szatmáron született, és Cseke előtt öt évvel még a magyar Bolyain végzett. Láng, aki úgy tud minden tudhatót Dsidáról, ahogy Péter László tudott Juhász Gyuláról, az ünnepség után mesébe illő történetet mondott a filosz szerencséről. Sajtóban, levelekben, anyakönyvekben, kortársakat faggatva évek óta hiába kutatta, ki volt a költő egyik szerelme, akihez verset írt, az előtt, hogy 1937-ben Kolozsváron feleségül vette Imbery Melindát. A Dsida-monográfia lábjegyzetadata nem hagyta nyugodni, akkor is ez járt a fejében, mikor hazatérve egy délután Dsidáék egykori lakóháza környékére tévedt. Találomra megszólított egy hetvenes éveiben járó asszonyt, aki némi töprengés után mondott egy nevet, és rámutatott egy kapura: ott lakik. Cseke szorgalmát ennél sokkal nagyobb, máig tartó szerencse kísérte. A nyolcvanas évek elején, amikor Jancsó Béla lakását húga felszámolta, kevesen tudtak már róla, milyen örökséget rejt a Monostori útra néző szoba és a mély kapubejárat falába épített vaspántos szekrény. Az új tulajdonosok mindent feltúrták, amit találtak, kiszórták a porba, mesterek tapostak rajta. Jancsó házi irattára mégsem a szemétkben végezte: Debreczeni László riasztására megjelent Cseke, akit padlóra szórt levelek és másolatok, kéziratok, jegyzetek látványa fogadott, és azonnal magához vett mindent. Így menekült meg a Jancsó-hagyaték nagy része, a két világháború közötti Erdély magyar irodalom- és eszmetörténeti örökségének nyomtatásban több mint kétezer oldalnyi forrása, amit utóbb a levelezőtársak hagyatékaiból egészített ki.

A kilencvenes évek elejéig a szociográfiai riportot művelte, irodalomtörténeti tanulmányain, esszéin az után kezdett dolgozni, közben tovább gyűjtötte anyagát Kolozsváron, Budapesten, Szegeden és másutt levéltárakban, múzeumokban, szerkesztett és előadott, utazott, tanácskozássok meghívottja volt, a diktatúra utolsó, legsötétebb évtizedében végzett csendes leletmentése azonban kényszerűen láthatatlan maradt. Az Erdélyi Fiatalok általa összegyűjtött leveleinek, vitairatainak, jegyzőkönyveinek félezer oldalas kötetét 1986 pünkösdjén bezúzásra ítélték, egy nyomdai levonatot mégis sikerült kijuttatnia az Országos Széchényi Könyvtárba. Élete legnagyobb ajándékát '89 karácsonyán kapta, amikor a nagyváradi nyomda igazgatója tudatta vele, hogy mind az ötezer elrejtett példány megmaradt; Domokos Géza emlékirata szerint „Nem nehéz elképzelni, mi lett volna, ha a Szekuritáté tudomást szerez a műveletről. Első váradi utam alkalmával elmentem a nyomdába, és megköszöntem a szakiknak a nem mindennapi bátorságot. Sohasem hallottam, hogy ezért a kulturális hőstettért valaki valamilyen elismerést várt volna.” Csekét a bezúzás híre még nagyobb erőfeszítésre készítette: a Jancsó-levelezést éjszaka gépelte, reggel biztonságosnak tűnő helyre menekítette. A „forradalom” után egyetemi intézményszervező munkája és a *Korunk* szerkesztése mellett rendezhette végre megmentett anyagát. Nem dolgozott hiába, az új Kriterion kiadó Kolozsváron Jancsó redivivusát éppúgy vállalta, mint egykor a régi

Bukarestben a Kemény Zsigmond Társaság, a Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh, Benedek Elek több kötetnyi levelezését.

Cseke újabb könyve nem az elődök hagyatékának jegyzetapparátussal felszerelt közreadása, hanem saját mű: válogatás tíz év előadásaiból, esszéiből, tanulmányai-
ból, korábbi tematikus gyűjteményeinek folytatásaként. Szövege egyetlen nagy kol-
lázs, tény- és gondolatfolyam, vallomás és vázlatyszerű eszmetörténet aprólékos filo-
lógiával. A nagy kép mozaikjaiban egyszerre van jelen az egykori falujáró riporter és
a publicista, a kutató és a szerkesztő, a tanár és a mikrofilológus. Sajátos műfaja
a ténytyszerű, mégis személyes, öntudatos-önironikus szellemi napló olvasmányokkal,
arcokkal, kapcsolatokkal. Olyan kutatástörténeti dokumentáció, melynek bőséges
idézetekkel alátámasztott gondolatmenetei át- meg áttűnnek egymásba. A kollázs a
vibráló egyidejűség érzetét kelti: az idő a hőskortól, az irodalomalapító húszas évektől
a nyolcvanas évek felé áramlik benne, olykor megáll, kitér, visszafordul, újra meg-
indul: Jancsót, akinek esztétikai nézeteit részletesen taglalja (*Érték, erkölcs, közösség*),
Tamási Áron, Kacsó Sándor és a többiek keresik fel leveleikkel, Elemér öccse, Míki,
Debreczeni, Jancsó Adrienne beszél róla Csekének, akinek Ady-vallomásában régi
tanárai tűnnek fel, majd az Erdélyt elhagyó Makkai Sándor és Áprily Lajos és az újab-
ban áttelepedettek. Dsida Jenőt és József Attilát („*Az igazság fölismeréséhez idő és el-
mélyedés kell*”) Olosz Lajos, Kemény János követi a kor háttérrel, a cenzúra által
megcsönkített, Cseke által helyreállított szövegrészekkel (*Szögletes zárójelek kalodá-
jában*). Jancsó a könyv egyik főszereplője: Nyugat-beli esszéje után Osvát és Babits
biztatta az írásra, ám az erdélyi magyar irodalom történetének megírása helyett, ami-
re Tamási is többször próbálta rávenni, az új nemzedék megszervezésének szentelte
életét. A transzszilvanizmus nagy évtizedének írói, művek, kapcsolatok a háborús
évekkel együtt észrevétlenül tűnnek át a diktatúra, a hagyományokat megsemmisíte-
ni akaró szocreál évtizedeibe, a hatvanas-hetvenes évekből a jelenbe, de a jelen töre-
dékei is megmutatkoznak a korábbi idő mozaikjaiban. A könyv írásai nagyjából az
időrendet követik, mégsem módszeres irodalomtörténetet olvasunk, hanem olyan
sorozatot, melynek rétegei egymást magyarázzák, Cseke pedig, miközben tényeket
közöl, távoli pontokat köt össze, összefüggést teremt a részletek között, mindenütt je-
len van közbeszúrt helyzetjelző félmondataival: „Így tudtam meg...”, „Alighogy hoz-
záfogtam az összegyűjtött anyag rendszerezéséhez...”, „Egy szép napon felhívtam...”,
„A Kriterionnál Domokos Gézánál...”, „Első házkutatásunk (1985) után, miközben
Jancsó Béla levelezést igyekeztem az utókor számára reggeltől estig menteni...”,
„A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Kemény János-hagyaték palliumait forgat-
va...”. Ez sem csupán kutatástörténet, hanem személyesség, amivel a gondolatfolyam
az erdélyi magyar irodalom egyik lehetséges történetét rajzolja.

A három fejezet a kezdetektől a tervekig vezet, nem egy írás emlékezés, összegzés,
néha afféle köztes munkaanyagként olyan később kidolgozandó gondolatmenet, mely
a szerző szándéka szerint újabb kutatásainak fényében tovább írandó. A kezdet a szü-
lőföld emberformáló örökségét magáénak tudó értelmiségi érzelmes, de szűkszavú
vallomása a családról, az életről, a szociográfiai riport mibenlétéről és a pályakezde-
sről. A második Sütő András *Anyám könnyű álmat ígér* című esszénaplójának szerte-
ágazó műfaj történeti háttérét tárgyalja; a marosvásárhelyi Sütő-konferencián 2014-ben
elhangozott előadás szerint „az asszimiláció, az exodus, a születéscsökkenés, az önfel-
adás, az ősi magyar városok szórványosodása, a szülőföld fizikai és lelki erodálódása
oda vezetett, hogy jó ideje már nem közel kétmillió romániai magyarról beszélünk”.
Amikor ma az olvasó az *Irodalmunk arculatépítőit* kezébe veszi, a lélekszám alig egy-
millió. Hol van az író hazája? – kérdezi, és az 1989-ben Budapestre áttelepült Kenéz
Ferencet idézi: „A magyarok hazája ott volt, kétségkívül, csak az én személyes hazám
maradt odahaza. [...] az erdélyi lélek és az erdélyi élet építkezéséhez volt közöm, az a
másik ott körülöttem, nélkülem jött létre. Hát hogyan is lett volna az enyém?” A szü-
lőföld-esszé, az Ady-vallomás, a Sütő-tanulmány, és még számos írását az alkalom

szülte, választott vagy vállalt feladat hívott életre. Szerzőjük nem zárkózott be a dolgozószobába, ellenkezőleg, nem mulasztott el egyetlen irodalmi tanácskozást sem, amikor alkalma nyílt kutatásai akár Jancsóra, Keményre (*A „finom érzelmesség és a férfias tárgyilagosság” írója*, Kemény János pályakezdése és utóélete), Oloszra (*A kisjenői csonkafenyő*, Olosz Lajos szimbolista létköltészete), akár Bálint Tiborra (*Az „erkölcsi ellenzék” prózáirója*), Páskándira (*Ismerkedésem Páskándi Gézával*) vonatkozó újabb eredményeinek ismertetésére, vagy bemutatni a skizmapert (1928) és a *Nem lehet-vitát* (1937), László Dezsőt és az Erdélyi Fiatalokat. A nem kis fáradsággal járó tanácskozások Sztánától Marosvásárhelyen, Szatmáron, Nagykárolyon, Kézdivásárhelyen át Debrecenig, Budapestig, Badacsonytomajig különösen fontosak számára, mint a szemináriumok a kritikus látásra nevelő tanárnak, aki maga is hasznot húz gondolatainak megforgatásából. Az Ady-élmény felidézését a *Tizenegyek* (1923) és a *Címtelen föld* (2010) antológiák összevetésével folytatja. Itt találjuk *Irodalmi értékképzés a Trianon utáni Erdélyben* című tanulmányát a sajtóról és a szépirodalomról, körképét a budapesti és az erdélyi írók állásfoglalásáról, az erdélyi magyar irodalom hivatásáról, a Jancsó testvérek irodalomfelfogásának értelmezéséről. A harmadik részt teljes egészében a megkerülhetetlen Pomogáts-életmű vizsgálatának szenteli: elsőként teszi mérlegre a Kuncz Aladár-monográfiától az erdélyi szintézisig terjedő, a szaktudományon erkölcsileg is túlmutató művet, úgy is, mint száz év „határok nélküli” összmagyar irodalmának a megértő tárgyilagosság szellemében fogant hatalmas korpuszát (*Otthon mindenütt a magyar „szigettengereken”*). Németh László írta *Erdélylelke a legújabb irodalomban* című esszéjében (1926): „Milyen az erdélyi lélek? Ki fejtheti meg Budapestről? De ki mondhatja meg Nagyenyeden? Aki benne él valamiben, nehezebben tisztázódik, mint a kívülről vizsgáló. Ha erdélyi könyv, díszítés, ember kerül elem, minden pillanatban megüt valami, ami nincs meg bennem s ez a sok megütődés összegezve az erdélyi lélek. Vagy legalább, amiben az erdélyi lélek az átlag lélektől különbözik.” Cseke szerint a Némethnél negyven évvel később indult Pomogáts is „a leghitelesebb forrásokat kereste. Miközben az irodalom köztársaságában élt és az irodalmi nemzet boltozatát erősítette”, meg is találta őket. Az összegzés azért is fontos, mert a gondolkodó, az irodalomtörténész, kritikus, irodalompolitikus Pomogáts moralitása is egyre fájóbban hiányzik.

A rövid, de a kutatás folytatását ígérő kötetzáró *Páskándi-tanulmányokat* érdemes együtt olvasni Cseke *Beckett Erdélybe jön* című, az író 1963–73 közti második korszakát feldolgozó könyvével (2021). Az '56 után hat évig a Duna-delta egyik kényszer-munkatáborában raboskodó Páskándi, aki 1974-ben Budapestre jött, mégis haláláig Erdélyben maradt, a *Begrűjtött vallomásaimban* (1996) Pesten is a maga erdélyi gondolatát hirdette: odaát „nemcsak '56 s talán nem elég csendesen megvallott magyarságom volt »politikai púp« a hátamon, hanem még stiláris ízlésem ügyében is akadtak bakalodásaim, noha az én szememben a nemzeti irodalom *minden irányzata* nemes hagyomány volt, ha egyszer bizonyított. Én sose vettem komolyan az úgynevezett »népi-urbánus« megkülönböztetést, az igazság az, hogy mindkettő mögött ugyanazt az osztályokban – mindegy, hogy más osztályokban – gondolkodó ideológiát szimatoltam. Én pedig *integráló* nemzeti állásponton voltam, börtönöm után pláne. Engem ott inkább avantgárd íróknak tartottak (igaz, főként történelmi drámáim megjelenéséig), s csak Pesten kezdtek egyértelműen nemzetinek mondani. Annak persze más oka is volt, hogy én itt avantgárd »arcomat« homályba vontam (nem pusztán: történelmi s napi kereslet és kínálat ügye!). Erdélyben azt akartam: az avantgárd irányzatokat magyar közvetítéssel és értelmezéssel kapják a fiatalabb művészek, értelmiségiek, a nézők, olvasók, ne pedig többségi nyelven, tálalásban. Itt ez már nem volt »aktuális«, legalábbis azt hittem, hogy nem az. A »magyarul fejlett európainak lenni, nem lemaradni semmiről« igazolhatóan régi elvem volt tehát.” Cseke könyve is ezt a magyar európaiat szolgálja, aki nem akar lemaradni semmiről, saját nemzete kultúrájáról sem, bár olykor úgy érzi, hogy minden műveltség hiábavaló.